

«Մայիս 23... Այսօր, ի միջի այլոց, կարդում ենք համաձայնութեան նախագիծը, որով վրաց ժամանակաւոր կառավարութիւնը Գերմանիային իրաւունք է տալիս օգտուելու Վրաստանի նաւահանգիստներում գտնուող բոլոր նաւերից»:

«Մայիս 24. — Լարւած աշխատանք: Վեգենդոնքի հետ կարդում եմ վերջնական նախագիծերը: Շատերն սկսում են գլխի ընկնել, որ բեմի յետեր կատարուում է խուլ աշխատանք, որ բեմասարքը փոխուում է: Ուշ գիշերը կազմում եմ հետեւեալ հեռագիրը, որը մայիս 25-ի գիշերը ուղարկուում է Չիենկելիի ստորագրութեամբ.

«Թիֆլիս, զօրավար Քվինիքսձէին.

«Հաղորդեցէ՛ք Վրաստանի Ազգային Խորհրդի նախագահութեան հետեւալը. անկախութեան յայտարարութեան յետագայ յապաղումը կունենայ անուղղելի հետեւանքներ: Գերմանական միջնորդութեան փորձը չյաջողեց: Մնում է մէկ բան. թիւրք արշաւին հակադրել Գերմանիայի աջակցութիւնը վայելող անկախ Վրաստան: Երա ներկայացուցիչը վրաց կառավարութեան մօտ կը լինի կոմս Շուլենբուրգը, որին պէտք է անմիջապէս ճանաչել հէնց որ յայտարարութիւն արւի... Արդէն ստորագրութեան համար պատրաստւած են մի շարք ժամանակաւոր համաձայնութիւններ Գերմանիայի հետ... Սպասում ենք շուտափոյթ հաղորդագրութիւն սկսի մասին»:

«Զօր. Թ. Օղիչելիձէն սեփական ձեռքերով ծածկագրեց այս հեռագիրը»:

«Մայիս 25. — Ամբողջ թափով աւարտում ենք յետկուլիսային աշխատանքը... Ուշ գիշերով Չիենկելիի ու Նիկոլաձէի հետ խօսում ենք մեր հաւանականութիւնների մասին: Թիֆլիսից հեռագիր ստացեց. անկախութիւնը կը յայտարարւի վաղը, մայիս 26-ին: Հարցը անց է կացւած բոլոր աստիճաններով: Միայն թուրքերը խնդրում են մի քիչ սպասել»^{*)}:

Եւ մայիս 26-ին, Աւալովը գոհունակութեամբ արձանագրում է. «Մեր անդրկուլիսային աշխատանքը անցաւ աննկատելի: Ոչ ոք, կարծես, չի կասկածում, թէ ի՞նչ է կատարուելու այսօր և վաղը... Մենք անկախութիւն ենք կազմակերպում: Գերմանիան բռնելու է թիւրքերի փեշը. դրա փոխարէն մեզանից բան-ման կառնէ: Ազրբէջանը մի առ ժամանակ կը լինի Թիւրքիայի ազդեցութեան ներքոյ: Հայաստանը կը մնայ թիւրքերի ճնշման տակ, որ կը մեղմացւի գերմանացիների ներկայութեամբ»^{**)}:

Այսպէս, ուրեմն, ազրբէջանցիները թիւրքերի հետ կարգադրում են իրենց ազգային խնդիրները. անդրկովկասեան պատերազմութեան նախագահ Չիենկելիին ժողովանիայի ու Նիկոլաձէի հետ, գերմանացիների փեշից բռնած, դադարադուրի դաւադրութիւն են սարքում Անդրկովկասեան միութեան դէմ և նախապատրաստում Վրաստանի անկախութեան յայտարարութիւնը: Հայերն են միայն մէջտեղը՝ մենակ, անբարեկամ, անպաշտպան, ամենքից լքւած, գոհ հարեանների դաւաճանութեան...

Աւելի զարհուրելի վիճակ դժւար էր երեւակայել: Մի աղօտ լոյս էր մնացել միայն հայերի համար՝ գերմանացիների պաշտպանութիւնը, բայց Ֆոն Լոսովը մէկից աւելի անգամներ յայտնել էր, որ թիւրքերը չեն լսում իրենց և, հակառակ Բերլինից եկած պահանջների, անում են իրենց գիտցածը: Ի՞նչ անել: Ո՞ւր դիմել: Ո՞ւր որոնել փրկութիւն: Ֆոն Լոսովի խոր-

*) Այստեղից երևում է, որ վրացիք միայն հայերից էին գաղտնի պահում իրենց՝ ծրագիրները. քուրքերին, ընդհակառակը, մասնակից էին դարձնում իրենց անխիֆներին...

**) Աւալովի նոյն գիրքը, էջ 57—61: